

FAMILJ OCH ARBETE – VARDAGSLIV I FÖRÄNDRING

BOKANMÄLAN

Den första svenska Levnadsnivåundersökningen (LNU) genomfördes 1968, dvs för nu drygt 35 år sedan. Sedan dess har LNU genomförts vid ytterligare fyra tillfällen, 1974, 1981, 1991 och 2000. LNU baseras på ett slumpmässigt urval av den svenska befolkningen i åldern 18–75 år. Samtidigt är den också en sk panelundersökning genom att samma personer deltar i flera av undersökningarna. Detta innebär bl a att LNU möjliggör studier av förändringar i individers levnadsvillkor över tiden och lämpar sig för att belysa orsakssamband. Sammantaget har LNU efterhand kommit att bli ett mycket rikt datamaterial med få motsvarigheter i världen. Detta har ytterligare förstärkts genom att den ”traditionella” LNU under senare år kompletterats med ett antal anknutna delundersökningar, Make-LNU, Barn-LNU, Äldre-LNU och Arbetsplatsundersökningen (APU). LNU utgör alltså numera en datamässig guldgruva för svensk (och internationell) samhällsforskning.

Det är denna guldgruva femton sociologer öser ur för antologin *FAMILJ OCH ARBETE – vardagsliv i förändring*. Antologin är inriktad på att för en bredare läsekrets belysa hur vardagens villkor ser ut i Sverige, med fokus på frågeställningar kring familj och arbete. Boken inleds med ett längre bakgrundskapitel av bokens redaktörer. Detta följs av åtta fristående kapitel, där olika forskare redovisar resultaten av sin forskning rörande en rad olika frågeställningar kring familj och arbete. Utöver detta innehåller boken en bilaga med information om LNU (inklusive om senare års komplet-

terande delundersökningar) och en bilaga med en pedagogisk introduktion till den typ av statistiska analyser som ofta används i boken.

Det inledande kapitlet, författat av bokens tre redaktörer Magnus Bygren, Michael Gähler och Magnus Nermo, beskriver de omfattande strukturella förändringar som ägt rum under det senaste halvsekleet inom de för vardagens villkor och individernas välbefinnande centrala områdena arbete och familj. Det är således (liksom i de följande kapitlen) situationen för individer i yrkesaktiv ålder (och deras barn) som står i fokus. Som författarna visar har förändringarna vad gäller arbete och familj varit påfallande stora under de här decennierna. Vad gäller arbete och arbetsliv lyfter de speciellt fram avindustrialiseringen och den framväxande dominansen av olika slags tjänstjobb (privata och offentliga). Parallellt med tjänstesamhällets framväxt har jobbens kvalifikationsnivå ökat, framförallt genom att lågkvalificerade jobb försvunnit och högkvalificerade tjänstemannajobb tillkommit. Efterhand har också arbetskraftens demografiska sammansättning förändrats kraftigt, såväl genom de svenska kvinnornas ökade marknadsarbete som genom en ökad invandring. Men även om sysselsättningsgraden för män och kvinnor efterhand blivit så gott som densamma, visar författarna att mäns och kvinnors arbeten i stor utsträckning utgör skilda världar. Den svenska arbetsmarknaden är fortfarande markant könssegregerad efter såväl näringsgren, yrke som befattningsnivå. Och även om könslöneskillnaden minskade fram till 1980-talet, har den därefter varit mer eller mindre konstant.

Även vad gäller familjen har förändringarna varit stora. Familjemönstren ser idag mycket annorlunda ut, med ökad roll för samboende och senarelagt barnafödande. Detta sammanhänger

*FAMILJ OCH
ARBETE – vardagsliv
i förändring*

Redaktörer: Magnus
Bygren, Michael
Gähler och Magnus
Nermo,
SNS Förlag, Stock-
holm 2004, s 370.

med utvecklingen på arbetsmarknaden. Från att i huvudsak ha varit ett "en-försörjarsamhälle" bidrar idag oftast både män och kvinnor med marknadsarbete till familjens försörjning, med de potentiella konflikter och samordningsproblem som detta kan innebära. En annan förändring är att såväl antalet skilsmässor som antalet ensamstående föräldrar ökat, vilket har konsekvenser bl a för många svenska barns uppväxtvillkor. Som författarna sammanfattningsvis konstaterar innebär förändringarna vad gäller familj och arbete att "på många sätt lever dagens människor helt andra liv än vad man gjorde bara några årtionden bakåt i tiden".

Det är mot fonden av dessa i inledningskapitlet beskrivna förändringar som bokens följande kapitel utspelar sig. De empiriska studier som redovisas i dessa är helt fristående från varandra och kan sägas utgöra djupdykningar utifrån det övergripande temat barn, familj, arbete. De två första kapitlen fokuserar på barnen. Sara Brolin Låftman och Viveca Östberg studerar sambanden mellan barns och ungdomars sociala relationer och psykiska välbefinnande med hjälp av data från LNU 2000 och Barn-LNU (den del av LNU 2000 där barn i åldern 10–18 år i samma hushåll som huvudrespondenten själva besvarat en rad frågor om sina levnadsvillkor). Hur dessa samband ser ut är en viktig fråga bland annat eftersom psykisk ohälsa och psykosomatiska besvär bland svenska barn och ungdomar ökat under senare år och kommit att framstå som något av ett folkhälsoproblem. Författarna visar att det finns ett tydligt samband mellan barns och ungas sociala relationer och deras psykiska välmående. Såväl relationer med föräldrar och styvföräldrar som relationer med jämnåriga i skolan och på fritiden tycks spela en roll. Relationer till jämnåriga i skolan framstår dock som kopplade till hälsa i

högre grad än relationer med jämnåriga på fritiden. Studien pekar därmed på vikten av att skapa bra svenska skolor, men i detta fall med betoning på att främja goda relationer mellan eleverna och motverka mobbing.

Det följande kapitlet har titeln "Förskola för förfördelade?" och är skrivet av Jan O Jonsson. Här är fokus istället på de små barnen och den svenska barnomsorgen. LNU möjliggör här att studera eventuella konsekvenser av olika barnomsorgsval på barnens väl och ve längre fram i livet. I sin studie undersöker Jonsson för det första hur utnyttjandet av olika slags barnomsorg varierar mellan olika (sociala) grupper. Detta har förändrats över tiden, men till en början var daghemsutbyggnaden, visar han, framförallt ett "medelklassprojekt". Dock finns det ett påtagligt undantag och det gäller barn till ensamstående föräldrar. Dessa har haft förtur till barnomsorg, vilket möjliggjort för ensamstående svenska föräldrar att försörja sig genom marknadsarbete. Detta kan kontrasteras mot förhållandena i t ex USA där man först genom reformer (inklusive subventionerad barnomsorg) under senare år försökt få över s k "welfare mothers" i marknadsarbete. Fortsättningsvis studerar Jonsson individeffekterna av barnomsorg, närmare bestämt huruvida man kan spåra några effekter på ungdomars senare skolframgång (mätt som övergång till teoretisk gymnasielinje) av deras tidigare barnomsorgsform. En första fråga är därvid huruvida kollektiv barnomsorg generellt sett har positiva konsekvenser för barns skolrelaterade framgångar. Detta är en metodmässigt svår fråga att besvara, men efter att så långt möjligt ha korrigerat för selektionseffekter etc visar Jonsson att det finns en viss positiv effekt av daghemsvistelse på valet av teoretisk linje på gymnasiet. Nästa fråga är huruvida daghem verkar "kompenserande", dvs om

de positiva effekterna av daghemsvis- telse skiljer sig mellan barn från skilda sociala ursprung och är starkare för barn från ”svaga” hemmiljöer. Det visar sig att det inte finns något empiriskt stöd för att daghemmen på detta sätt verkat kompensande.

De tre följande kapitlen ägnas svenska familjers ”inre” liv, speciellt spänningsfältet barn, föräldraskap, yrkesarbete, hushållsarbete. I det första kapitlet ”När vi två blir tre – föräldraskap, psykiskt välbefinnande och andra levnadsbetingelser”, författat av Michael Gähler och Frida Rudolphi, är det framförallt svenska mammor som står i centrum. Det ligger nära till hands att föreställa sig att dessa idag är utsatta för överbelastning och rollkonflikter och att detta skulle kunna vara en orsak till ökad sjukfrånvaro bland yngre svenska kvinnor. De empiriska resultat som redovisas här ger emellertid en mer positiv bild av föräldraskapets glädjeämnen och vedermodor och dessas återverkan på föräldrarnas välbefinnande. Författarna visar bl a att småbarnsmammor mår bättre än kvinnor som inte har barn och bättre än mödrar till äldre och utflyttade barn.

Vad ligger bakom det faktum att svenska pappor, som har tillgång till världens mest generösa föräldraförsäkring, fortfarande väljer att ta ut så lite pappaledighet? Magnus Bygren och Ann-Zofie Duvander utnyttjar möjligheten att kombinera individinformation med data om arbetsplatser för att belysa betydelsen av egenskaper hos arbetsplatsen respektive av manliga arbetskollers tidigare uttagsbeteende. Deras studie bekräftar resultaten från tidigare studier av föräldraförsäkringen vad gäller olika individegenskapers (inkomst, utbildning etc) betydelse för uttaget, men visar också att om män på en arbetsplats tidigare tagit ut föräldraledighet i relativt stor utsträckning så är sannolikheten (annat lika) större att en nybliven

pappa på denna arbetsplats kommer att välja att ta ut föräldraledighet.

Även det följande kapitlet, av Magnus Neremo och Marie Evertsson, ägnas arbetsfördelningen inom familjen. Här är det dock nutida pars förhandlingar och konflikter om hushållsarbetet som fokuseras. Författarna undersöker således vilka faktorer som påverkar fördelningen av det obetalda arbetet inom familjen respektive familjernas konflikt- nivå rörande hushållsarbetet? Speciellt är de därvid intresserade av betydelsen av makarnas relativa tillgång till ekonomiska och andra (makt)resurser. Deras resultat visar att makarnas relativa resurstillgång har en viss betydelse för fördelningen av det obetalda arbetet. Men det faktum att kvinnor med lika stor eller större tillgång till resurser än sina män fortfarande utför huvuddelen av hushållsarbetet tyder på att det obetalda arbetet i hemmet fortfarande är starkt könsmärkt i Sverige och att kvinnor förväntas utföra merparten av det.

Bokens tre sista kapitel ägnas arbetsliv och arbetsmarknad. Tomas Korpi och Lotta Stern studerar utvecklingen av kvinnors och mäns avancemang i arbetslivet sedan 1950-talet med hjälp av de sysselsättningsbiografier som också ingår i LNU. De finner därvid intressanta skillnader mellan ”intern” och ”extern” karriärrörlighet, dvs jobbbyten inom samma företag respektive mellan olika företag. Kvinnors chanser till externa avancemang har under den studerade perioden alltmer kommit att likna mäns, under det att männens försteg vad gäller interna befordringar förblivit tämligen oförändrat.

I det följande kapitlet ställer Magnus Bygren och Johanna Kumlin frågan varför män anställs på vissa arbetsplatser och kvinnor på andra. Alltför bundna rekryteringsmönster utgör ett hinder för att inom en någorlunda nära framtid kunna få mer könsintegrerade arbets-

platser i Sverige. Deras studie visar att den enskilt viktigaste faktorn bakom de könsbundna rekryteringsmönstren är det faktum att män arbetar i vissa yrken och kvinnor i andra. Eftersom arbetsplatser har olika typ av efterfrågan på yrken blir män anställda på vissa arbetsplatser och kvinnor på andra. För att få mer könsintegrerade arbetsplatser måste alltså de könsbundna utbildnings- och yrkesvalen förändras. Men författarna visar också att vissa egenskaper hos arbetsplatserna tycks motverka en reproduktion av arbetsplatsens tidigare könsammansättning: stora arbetsplatser och expanderande arbetsplatser går oftare än andra arbetsplatser mot strömmen och anställer ett underrepresenterat kön.

Frågeställningen i bokens sista kapitel, författat av Carl le Grand, Ryszard Szulkin och Michael Tåhlin, är huruvida dagens svenska arbetsmarknad kan sägas karaktäriseras av kompetensbrist eller överutbildning. Finns det med andra ord en mismatch mellan arbetskraftens ökade utbildningsnivå och arbetsgivarnas efterfrågan på kvalifikationer. Den bild som växer fram är ganska komplicerad och visar att de uppmätta förändringarna i mismatches omfattning till stor del har att göra med att antalet arbetstagare med enbart obligatorisk grundutbildning minskat kraftigt över tiden. Samtidigt med detta har andelen överutbildade ökat markant framförallt i lågkvalificerade service- och transportjobb. Däremot har andelen felutbildade, dvs arbetstagare med annan inriktning av sin utbildning än den som krävs i deras jobb, inte ökat.

Som jag konstaterade inledningsvis utgör LNU idag en imponerande

infrastruktur – en potentiell rikedom och styrka för svensk samhällsforskning. Den nu utgivna antologin visar att uppbyggnaden av denna infrastruktur också har bidragit till att få fram högt kvalificerade svenska samhällsforskare, i detta fallet välkvalificerade, kvantitativa sociologer – från professorer till doktorander. Det är glädjande att dessa på detta sätt vinnlagt sig om att presentera en del av sina intressanta forskningsresultat och LNUs potential för en bredare svensk publik. Antologin är välskriven och författarna har ansträngt sig att inte göra framställningen alltför teknisk. Boken bör med fördel även kunna användas i utbildningssammanhang – som en inspirationskälla såväl innehållsmässigt som metodiskt för yngre studenter. Har boken då några brister? Kapitlen i boken är helt fristående från varandra och det motiveras inte varför just de specifika frågeställningarna har valts ut. Som läsare kan man sakna någon form av övergripande sammanfattning och diskussion av vad boken i slutändan lärt oss om familj och arbete i dagens Sverige. Som ekonom kan man ibland också ha vissa invändningar. Kan det exempelvis inte vara så att en viss ”överutbildning” av arbetskraften snarare utgör en styrka än ett problem? I ett mer dynamiskt perspektiv kan ”överutbildning” tänkas fungera som ett värdefullt underlag för arbetskraftens livslånga lärande, förändringsbenägenhet och ökade produktivitet.

Inga Persson

Professor

Nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet